

УДК 130. 12

Духовний вимір людського буття

Бойко О.П.

В статті розглядається таке поняття як духовність. Здійснюється аналіз формування духовності як складової буття людини та її життєдіяльності. Звернуто увагу на амбівалентність духовності. Показано шляхи формування духовності: ціннісний та цільовий.

Ключові слова: *духовність, ціннісна система.*

Бойко О.П. Духовное измерение бытия человека

В статье рассматривается духовность как категория и как качественная характеристика человека. Анализируется формирование духовности как составляющей бытия человека и его жизнедеятельности. Акцентировано внимание на амбивалентности духовности. Показано, что духовность формируется как через ценностный мотив, так и целевой.

Ключевые слова: *духовность, ценностная систем.*

Boyko O. The spiritual dimension of human existence

The article considers spirituality as a category and as a qualitative characteristic of man. Analyses the formation of spirituality as a part of human existence and its vital functions. Attention is drawn to the ambivalence of spirituality. It is shown that spirituality is formed as a value-motive, and the target.

Keywords: *spirituality, value systems.*

Розглядаючи таке явище як духовність, необхідно, передусім, виділити аксіологічний і моральний виміри цієї якості і оцінити той вплив, який вона справляє на людину, на її поведінку, свідомість, систему цінностей і взагалі на життєтворчість в цілому. Розібратися в цьому питанні наразі дуже актуально. Адже сьогодні, як ніколи, антигуманний варіант реалізації глобальних перетворень деформує духовно-моральну сферу людського буття, руйнує

самобутність і унікальність кожного індивіда, перетворюючи його на людину “одного дня”, вільну від будь-яких «коренів», відчужену, із спотвореним уявленням про жалість і милосердя, співчуття і зневагу, добро і зло, коротше кажучи людину не здатну до продуктивної життєтворчості.

Актуальність. Зниження рівня загальної, зокрема й моральної культури, соціальна апатія, проникнення в суспільну свідомість інноваційних моральних цінностей, що характеризуються зміщенням гуманізації на користь меркантилізації та раціоналізації, – все це впливає на процес формування індивіда в умовах сучасної дійсності. Тому філософське усвідомлення духовності, як сукупності регулюючих та організуючих смислів впливу на процеси самоорганізації культурного простору, надає ціленаправленого характеру такому розвитку. Особливо це важливо в сучасний період, де чітко вимальовується криза духовності – проблема «втраченого покоління», відсутність соціальної захищеності, руйнування системи цінностей суспільства, і, як наслідок, відсутність моральних орієнтирів поведінки людини. Все це, безпосередньо, стосується і українське суспільство, а отже важливим моментом є збереження та зміцнення загальної орієнтації українських громадян на сукупність базових моральних цінностей, які здатні стати єдиним духовним консолідуючим центром.

Ступінь розробленості проблеми. Особливе значення для повноцінного розв’язання поставлених нами завдань мають праці сучасних філософів, де осмислення проблем культури здійснюється в межах аксіологічної інтенції й аксіологічного дискурсу. Так, у працях Г. В. Гребенькова, С. Б. Кримського, М. Д. Култаєвої, В. А. Малахова, С. В. Пролєєва, Л. В. Сохань, І. В. Степаненко, Н. В. Хамітова та інших дослідників розглядаються загальнотеоретичні аспекти аксіології і водночас репрезентуються різні аспекти проблеми цінностей у культурі взагалі й української зокрема. Цікаві праці Ю. Габермаса, А. Маслоу, Л. Стивенсона, С. Франка, Е. Фромма, Ф. Фукуями та багатьох інших, де йдеться про дослідження багатоаспектних проблем розбудови «духовного суспільства».

Мета дослідження. Незважаючи на широкий спектр звернень до проблеми духовності (гуманітарно-освітня парадигма, філософсько-антропологічна, герменевтична, семіотично-знакова тощо), існує об'єктивна потреба переосмислення життєвих цінностей у сучасному суспільстві, вдосконалення моральних критеріїв соціальної поведінки, а також більш глибоке розуміння самого поняття духовності. А отже, потрібно розглядати духовність як атрибут людської сутності. Мета даної роботи - звернути увагу на духовність не тільки як на явище, що має позитивний, творчий потенціал, а й на те, що вона є, безумовно, якісною характеристикою людини і може реалізовуватися і негативним чином. Тому нагальна потреба - з'ясувати моделі модифікації духовності людини в сучасному світі.

Останнім часом суспільствознавці все частіше звертаються до аналізу духовної культури, духовності, як значущих чинників, що визначають життєздатність суспільства та впливають на ефективність реформ, які відбуваються. Це свідчить про затребуваність поняття “духовність” як аналітичної категорії. Проте не лише категоріальний статус цього поняття залишається нез'ясованим, але і його конкретне застосування різними авторами свідчить про відсутність єдності у його розумінні. Складність полягає в тому, що уява про феномен духовності не має поки що стійких, раціональних, граничних основ, а для його визначення використовуються найрізноманітніші підходи. В історії філософії відсутнє пряме звернення до позначеного феномену, і тому кожен дослідник може апелювати до авторитетів, співвідносячи свою уяву про духовність з тими явищами, які аналізуються в тому чи іншому філософському тексті. Наприклад, “мудрість” (Декарт), “інтерсуб'єктивність” (Фіхте), “надприродне внутрішнє зусилля” (Кант), “екзистенціал” (В. Франкл), “трансцендування всередину”, “трансцендування назовні” (С. Франк) і так далі. Все це, тією чи іншою мірою, може бути ототожнено з духовністю, але не дає повного уявлення про це явище.

Одне з перших згадувань про духовність ми знаходимо у збірниках повчань та житейської мудрості (XII ст.) та «Толкова Палея» (XIII ст.). В цих

збірниках чітко виокремлювалися питання, головними з яких були проблеми душі, яка розглядалася як арена боротьби двох начал людини - духовного та тілесного. І як відмічалось, однією з головних властивостей людської душі є «самовласть», або воля.

На волю, як головну складову душі, вказували і мислителі, церковні та політичні діячі XII століття Митрополит Никифор, Климент Смолятич, Кирило Туровський, які підкреслювали роль зусиль та досвіду в житті людини для розвитку її духу. Воля є здатністю нематеріальної душі - духу, одночасно вона є свободою волею, тому що людина має свободу вибору. Ці ідеї знайшли своє продовження в працях Г. С. Сковороди, який один з перших заговорив про те, що духовність та чуттєвість є різні поняття та явища.

Подальші дослідження проблеми духовності здійснив М. Бердяєв, який розглядав її у тісному зв'язку зі свободою людини та її волею. Він розрізняє два поняття - душа і дух. Душа є творчий процес, активність. Дух - це надприродне. Він є свобода і вільна енергія, вища якісна цінність [1]. Дух є смисл, який надає об'єктивації духу, що втілюється та реалізовується в людському житті. А людська природа, при цьому, є динамічна та мінлива, що забезпечується її свободою волі, тому і прояви духовності можуть бути різними. Отже, духовність, таким чином, є наслідком активності та творчості.

Фундаментальне дослідження проблеми душі, духа та духовності ми знаходимо в працях С. Л. Франка. Духовність, на думку С.Л. Франка, це вища складова та сама вища інстанція душі. Людині притаманне усвідомлення абсолютності, тобто, усвідомлення свого призначення, абсолютного пізнання та смислу свого життя. Духовне життя людини, на думку Франка, відображається у будові предметної свідомості, де співпричетні дві об'єктивні безкінечності - безкінечна стихія душевного життя, та нижчі, керуючі нею сили, безкінечність розуму (духу), що пізнає, та безкінечність предметного буття [4, с. 89]. Таким чином, те, що позначається поняттям "духовне", виступає не тільки стверджувальним началом, а й таким, що немовби розкриває буття людини, додає їй простору свободи.

Ця ж думка відбита і в працях відомого австрійського філософа та психолога В. Франкла, який писав, що людина є духовною істотою, яка не тільки протистоїть світові - зовнішньому та внутрішньому, а й займає щодо нього якусь позицію, а саме - прагнення до пошуку та реалізації смислу свого життя. Саме наявність духовного виміру у людині відрізняє людське життя від життя інших живих істот. Духовність, свобода та відповідальність, які не тільки «характеризують людське буття як буття саме людини, скоріше навіть вони конституують його в цій якості» [5, 93]. Отже, що може протистояти соціальному, тілесному й навіть психічному, ми й називаємо духовністю людини. А духовна особистість – це людина, яка може заперечити, тобто має здатність стати над собою, не прийняти себе, відсторонитися від своєї фактичності.

Отже, різні підходи до проблем духовності єдині у розумінні того, що духовність є результатом зусиль самої людини та одночасно засобом її саморозвитку. В ході духовного розвитку відбувається одухотворення природних сил людини, змінюються її психічні властивості, формується мораль. Прогрес науки, суспільства та промислових технологій неможливий без формування духовності як вищого вираження людяності, розвитку від інстинкту до розуму, від егоїзму до альтруїзму, від зла до добра. Тому духовність, на нашу думку, це насамперед спосіб людського буття, який задає ціннісні орієнтири життєдіяльності та життєтворчості людини, допомагає зорієнтуватися у світі ризиків, робити правильний вибір, розбиратися в різноманітних пропозиціях сучасного світу. Духовність – це вищий рівень самосвідомості людини та емоційно диференційованого ставлення до явищ навколишнього життя.

Взагалі-то говорячи про духовність прийнято розуміти упередженість з позитивним знаком. Духовність – це поняття, яке імпліцитно містить у собі небайдужість до навколишнього світу, прагнення наповнити своє життя захопленістю та інтересом до різних сфер буття, любов'ю до своєї країни, до природи, до людей, до того, що не є інструментом реалізації прагматичної

необхідності. На противагу буденним інтересам, спрямованим на те, щоб задовольняти людську плоть, духовність означає спрямованість людини на інші, нематеріальні цінності. На думку С.Б. Кримського, принцип духовності, який би відповідав нашому часу, повинен бути заснованим на ідеї морального інтелекту, який поєднує моральний розум та розумну емоцію.

Таким чином, можна зробити висновок, що під духовністю, в широкому та загально визнаному смислі, мається на увазі інтегральна якість особистості, що відбиває її цілісність, властивий їй креативний потенціал, моральні характеристики, здатність до саморозвитку, вільний і відповідальний вибір, що є в основі специфічних поведінкових мотивацій, та базується на цінностях абсолютного характеру, що розглядаються як вищі стосовно особистих цінностей індивіда. Але, слід мати на увазі, що духовність як феномен, який притаманний лише людині, не можна підмінити високим інтелектом та ерудицією. Взагалі, схильність до пошуків вищого сенсу життя, спрямованість інтересів на інші, окрім прагматичної необхідності пізнання, спостережливність і терпимість у стосунках з людьми, доброта, що йде від серця, і співчуття цілком можуть бути властиві і малоосвіченим людям. З іншого боку, нерідко поверхнева атрибутика інтелігентності служить лише інструментом для досягнення зовсім не вищих цілей, коли індивід, заради особистих, корисливих цілей, вважає за необхідне виділитися якимись знаннями і псевдофілософськими сентенціями з приводу доброго, вічного тільки для того, щоб оточення сприйняло її як людину начитану, гуманну і думаючу про благо простих людей. При цьому цілі такого «гуманіста» можуть бути суто егоцентричними, примітивно-споживацькими, а декларація духовних цінностей служить лише одним із способів для завоювання авторитету, влади, багатства, тобто для досягнення суто егоїстичних цілей. Такого роду культурний багаж слід було б назвати не інакше як «псевдодуховність».

Духовний простір людини завжди включає в свою побудову вертикаль, яка розділяє велике, сакральне та низьке, звичайне, «земне та небесне», «верх та низ» (термінологія М. Бахтіна), «добро та зло», «масове та елітарне»

(Х. Ортега-і-Гассет). Тому духовність людини – це уміння вийти за рамки вузько егоїстичного прагнення вижити, досягти успіху, захистити себе від всіляких бід. Наповнене духовним багатством життя передбачає не лише включення в образ власного “Я” значної інформації про навколишній світ, але й здатність розглядати своє “Я” в контексті всесвіту. При цьому людина виступає не пасивною ланкою, а в ролі суб’єкта діяльності. Така людина намагається зрозуміти своє призначення у цьому світі, прагне наповнити своє життя певним сенсом, активно реалізує свій потенціал в ім’я певних ідеалів, а не в суто егоїстичних цілях. «Духовність характеризується створенням внутрішнього світу людини, який перетворює її на самодостатню особистість. Наявність внутрішнього світу робить людину незалежною від кон’юнктури, дозволяє їй самій задавати сенс подій, а не сліпо слідувати ходу соціальних змін. Саме духовність визначає свободу волі людини, внутрішню мотивацію її поведінки» [2., с.2].

Духовний подвижник Індії, філософ Шрі Ауробіндо звертав увагу на те, що духовність не є інтелектуальність, не ідеалізм, не поворот розуму до етики, до чистої моралі або аскетизму; це не релігійність або емоційний підйом духу. Розумова віра, емоційні прагнення, регулювання поведінки відповідно релігійному або етичному припису – це не духовні досягнення і не досвід. Все це має велику цінність для ментального усвідомлення життя, а також і для самої духовної еволюції, але тільки як підготовчі дії для дисципліни та очищення людської природи [6].

Духовність не можна звести до високого і всебічно розвиненого інтелекту ще й тому, що це не лише проблема самосвідомості, але й емоційна категорія, що передбачає в складному діалозі доброго і злого отримати пріоритет першого. Для одних це можливо спираючись на мораль суспільства, на принципи релігійних догм, для інших – це власна совість, що не дозволяє переступити межу, за якою підстерігає небезпека зачепити інтереси інших людей. Отже, поряд з релігійним шляхом реалізації духовності існує і моральний. Але слід зазначити, що моральність та релігійність тісно

переплетені. Моральність фактично невідокремлена від релігійних традицій, тому що саме в цих традиціях була сформульована та затвердилася шкала моральних цінностей.

Необхідно звернути увагу ось ще на що. Крім того, що духовність є здатність особистості до саморозвитку, наявність сформованої ціннісної системи тощо, духовність є ще й екзистенційною смислотворчістю людини, її екзистенціалом, невід'ємною частиною. А вже як вона розпорядиться нею залежить від її цілісності, вдосконаленості. В культурно-антропологічному контексті поняття духовність вживається при характеристиці внутрішнього суб'єктивного світу людини, як духовного світу особистості. Але що входить в цей світ, як йде реалізація складових цього світу залежить від самої людини, і, нажаль, не завжди духовність реалізується відповідно релігійно-моральним традиціям.

Духовність як основна характеристика особистості є основою буття людини та вектором її життєдіяльності. Тому сама духовність, як якісна характеристика людини, може бути різною. Її не можна сприймати як щось тільки позитивне. Духовність це феномен, який виступає атрибутом сутності індивіда і проявляється в кожній людині по-різному, у різних модифікаціях. Виходить що духовність має різні джерела свого виникнення та формування. Так, витoki духовності можуть бути релігійні (Божественні); окультні (демонічні, сатанинські); штучні (душевні).

Реалізація духовності через релігійність відбувається тоді, коли, різноманітний духовний досвід виступати як єдність людини з Богом, коли глибинне «я» людини пов'язане з духовністю. Дух є початком, який синтезує, підтримує єдність особистості. При цьому людина повинна весь час здійснювати творчий акт по відношенню до самої себе. В цьому творчому акті відбувається самостворення особистості. «Це є постійна боротьба з багатьма несправжніми «я» у людині. Глибинне «Я» людини пов'язане з духовністю, тобто з духом, як вищою, надприродною інстанцією» [1., с. 324].

Протилежний варіант духовності – це злиття людини з демонічними силами. «...Складність ситуації усугубляється тим, що «в сучасній культурі майже ніщо не вказує на владу демонічного в людському житті, на ту небезпеку, якій постійно підпадають всі досягнення цивілізації, коли пориви зла в людині можуть злитися в колективні дії та досягти диявольських масштабів» [3., с.384].

Крім цих протилежних позицій, духовність можна розглядати як ототожнення з гуманізмом, який вкладає в поняття духовність тільки етичні риси, естетику, мистецтво, культуру, пізнання, з одного боку, а з іншого – асоціюється з містичними практиками та знаннями. При цьому етичні цінності сприймаються з утилітарних міркувань, і ради них же вони можуть бути зміненими, або зовсім відкинутими.

Таким чином, можна з впевненістю сказати, що духовність у своїй сутності є пробудження внутрішньої реальності нашого існування, внутрішнє прагнення пізнати (або Бога, або інші сутності), відчуті та ототожнити себе з цією реальністю, тим самим перетворити себе на нову особистість. Така духовність має певні критерії: інтенціональність, тобто направленість «на ззовні» на щось або на когось; рефлексія над основними життєвими цінностями, які складають смисл буття особистості та виступають орієнтирами в життєвому виборі; свобода, яка розуміється як самовизначення, тобто здатність діяти у відповідності зі своїми цілями і цінностями, а не під гнітом зовнішніх обставин; творчість – яка розуміється як самотворення, що направлена на реалізацію свого смислу життя; розвинута совість – це те, перед чим людина несе відповідальність за реалізацію свого смислу життя, а також за все, що відбувається у світі. Отже, можна сказати, що духовність класифікується відповідно певним цінностям, яких тримається особистість, а через її волю визначається і певна поведінка. Відповідно такій класифікації працює ієрархія цінностей, де головними є «вищі цінності» духу, які підкорюють плоть.

Але, поза всяким сумнівом у правильності сказаного, слід розуміти ось яку річ: як певний індивід буде реалізовувати свій духовний багаж, куди він з ним піде!? Ось саме тут і потрібно при дослідженні духовності брати до уваги джерела формуванні духовності. Тому, коли мова йде про духовність, потрібно крім ціннісної системи орієнтуватися ще й на цільове призначення цих цінностей. Так, цільова основа типології духовності є більш конструктивною. Отже, якщо духовність є екзистенційною сутністю людини, то і проявлятися вона може по-різному, тобто духовність є двоякою, амбівалентною. Реалізація людиною самої себе може бути як творчою, позитивною так і руйнівною. Це залежить від мети, яку людина ставить перед собою і якої дотримується. Наприклад, канібальські культури доколумбової Америки, Австралії теж є проявами духовності. І таких прикладів в історії достатньо. Це пов'язано з тим, що реалізація духовності здійснюється за вільним вибором. А, отже, існує, по меншій мірі, два шляхи. Як талант, як наука, як будь-які інші можливості, наша духовність може бути направлена і на добро і на зло.

Отже, духовність – поняття складне та багатогранне. Духовність є показником існування певної ієрархії цінностей, цілей та смислів. Але у кожному соціально-економічному, політичному та історичному плані ієрархія цінностей різна, також вона розрізняється і у філософських системах усвідомлення людського буття, які склалися у різних ментальних груп навіть в один історичний час.

Зрозуміло, що творчий, позитивний тип є більш багатим змістовно. Він включає в себе і ціннісну основу духовності, і цільову, при цьому цінність є і засобом і критерієм утворюючих інтенцій. А от складові духовності допомагають сформувати релігійно-етичні кодекси і заповіді, які напрацьовувалися на протязі тисячі років. Тому роль релігії у вихованні позитивних начал духовності завжди була не тільки важливою, а й головною. Релігійність допомагає людині вибрати шлях, який веде до світла, добра, допомагає людині розкритися та реалізуватися в цьому світі. Крім всього, важливо розуміти, що сама по собі віра у надприродне не гарантує духовності.

Про зв'язок релігійності і духовності можна говорити завдяки тому, що яке завгодно релігійне вчення, окрім власних релігійних положень, охоплює і загальнолюдські орієнтири.

Підводячи підсумок, звернемо увагу, що духовність це складова якість людини, а, отже вона може бути як зі знаком плюс, так і зі знаком мінус. Якщо духовність реалізується як позитивна якість, то вона виражається у вигляді моральних цінностей, традицій, етичних норм, релігійних догматів тощо, які сконцентровані, як правило, в релігійних вченнях та практиках, а також у художніх образах мистецтва. Проекція духовності в індивідуальну свідомість називається совістю, а її укріплення здійснюється завдяки і в процесі проповідей, просвітлення, ідейно-виховної або патріотичної роботи.

Але слід зазначити, що духовність, як особлива властивість, стан Духу не ототожнюється з самим духом людини і релігійністю. Духовність це не тільки визначення вищого рівня засвоєння людиною світу, відношення до нього, до природи, суспільства, інших людей, головне – відношення до самої себе. Це проблема виходу за рамки вузько-емпіричного буття, подолання себе «вчорашнього», а в процесі оновлення та вдосконалення «сходження» особистості до своїх ідеалів, цінностей та реалізація їх у своєму житті. Тобто шлях набуття особистістю відповідальності за себе та за свою долю. І, значить, досить важливо, здійснювати вплив на процеси самоорганізації культурного простору через філософське осмислення антропологічних проблем духовності. Тому духовність, як сукупність регулюючих та організуючих смислів, здатна надати цим процесам ціленаправленого характеру, визначити культурні норми, зразки, моделі поведінки пріоритети розвитку, як основні орієнтири людської діяльності.

Література:

1. Бердяев, Н. Экзистенциальная диалектика божественного и человеческого // Н. Бердяев О назначении человека. М.: Республика, 1993. - 383 с.

2. Кримський, С. Б. Запити філософських смислів / С. Кримський. – К. : ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
3. Нибур, Ричард, Нибур, Райнхольд. Христос и культура. М. : Юристь, 1996. - 575 с.
4. Франк, С. Л. Реальность и человек. – М.: Республика, 1997. – 479 с.
5. Франкл, В. Человек в поисках смысла: Сборник. - М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
6. Шри Ауробиндо и Мать. Духовная эволюция человека. – Одесса: Весть, Хаджибей, 1991. – 78 с.